

Erfgoednieuws 08|2023

- 2 | 25 jaar Museum Møhlmann in Appingedam
- 5 | De joods-Groningse vrouwengalerij
- 8 | Concertcommissie Magnuskerk Bellingwolde
- 10 | Liudgerstichten
- 12 | Heiligenfeesten als lichtpuntjes in donkere dagen
- 14 | Tentoonstellingen en activiteiten

De Muzeheerd, ontroerend erfgoed 25 jaar Museum Møhlmann in Appingedam

Door: Rob Møhlmann / Beeld: Museum Møhlmann

Erfgoed is een veelzijdig begrip. Kort gezegd: dat wat geërfd wordt. En in ons verband: dat wat uit het verleden tot ons gekomen is en wij van waarde achten en behouden willen. Erfgoed kan onroerend zijn, ofwel plaatsgebonden; zoals bijvoorbeeld monumenten, cultuuroederen, dorps- of stadsgezichten. Het kan ook roerend zijn, ofwel verplaatsbaar, zoals boeken, schilderijen, beelden, voorwerpen, verzamelingen en meer. Tenslotte kan het ook nog niet-tastbaar zijn, zoals bijvoorbeeld dans, of dialect. Maar meestal denken we bij erfgoed aan roerend of onroerend goed. De Muzeheerd in Appingedam, waarin Museum Møhlmann gevestigd is en waar de naamgever zelf ook woont, is een verzamelplek van allerlei erfgoed geworden. Want de voormalige 47 meter lange dwarshuisboerderij is een Rijksmonument, ligt aan het historische Damsterdiep, als een beschermd dorpsgezicht, en het staat stampvol met schilderijen, beelden, antieke kasten, kisten, gebruiksgoed, en duizenden boeken, goed voor drie kleine bibliotheken. Maar... stad Appingedam en toch 'dorpsgezicht', klopt dat wel? Jazeker, want eigenlijk hoort de plek nog net bij het kerkdorp Tjamsweer.

Tjamsweer

Dát Museum Møhlmann bestaat nu 25 jaar. Dat is slechts een oogwenk vergeleken met het dorp dat al in 1208 genoemd wordt als *Thiamerswerve* en als wierde zelfs teruggaat tot in de Romeinse tijd. Het is ook maar een ogenblik vergeleken met het middeleeuwse *Damsterdiep* dat nog vóór het jaar 1000 gegraven werd (Delf) als een verbinding met open zee bij Delfzijl. En het is slechts een knip-oog vergeleken met het monument *De Muzeheerd*, dat hier nu al ruim anderhalve eeuw staat. Maar toch: een particulier kunstmuseum, gerund door een kunstenaar? Zonder subsidie? Dan is 25 jaar best lang. Hoe is dat zo gekomen? Een persoonlijk verhaal.

Realistisch schilderen: achterhaald en ouderwets?

Vanaf mijn pubertijd wist ik al dat ik voor de kunst zou gaan. Daar was het toenmalige thuisfront het destijds absoluut niet mee eens. Maar toch: in 1977 toog ik, met 750 gulden op mijn Rijkspostspaarbankboekje naar Amsterdam. Bloedeenzaam was het in die grote stad, maar gelukkig leerde ik daar al snel een leuke jonge vrouw kennen: Laura. De liefde bleek warempel wederzijds en binnen de kortste keren woonden we samen. Drie maanden later waren

we gelukkig getrouwd en dat is zo gebleven tot zij in 2010 vroegtijdig op haar wolk moest stappen. Maar toen, in 1977, moest alles nog beginnen. Schilderen moest het worden en realistisch bovendien. Een hoogst ongelukkig voornemen in die tijd, want dat werd als volkomen ouderwets en achterhaald weggezet. De kunsten stonden toen vooral in het teken van het experiment, sociaal engagement, maatschappelijke relevantie, concepten, en vooruitgang. Niks voor mij. Mijn favoriete onderwerp was niet zozeer het portret, het landschap of een stilleven, maar ‘de werkelijkheid’,

of de realiteit zoals we die waarne- men. Wat zien we? Hoe? En is wat we zien, ook dat wat er is? Mijn schilderen zag ik vooral als een artistieke poging om daarvan iets te doorgronden, iets te raken, dan wel bloot te leggen. Net als wetenschappers dat proberen. Dat mondde al in 1982 uit in een project dat elf jaar in beslag zou nemen. Gedurende die tijd volgde ik het wel en wee van één enkel, alledaags conservenblikje van het merk Canto in mijn atelier. Dat blikje legde ik vast in uiteindelijk 124 even grote schilderijen. Daarbij werd het telkens onder dezelfde hoek waargenomen, maar altijd

weer in een nieuwe situatie. Een ‘blik op de werkelijkheid’. Het waren scherpe observaties, het was waarachtig origineel, maar te afwijkend om te worden opgemerkt. Toen ik in 1992 voor dit project expositiehulp vroeg bij het toenmalige WVC, wees een hoge ambtenaar mij de deur: ‘Het is conceptueel én realistisch... daar kunnen we niks mee.’

Bovenafjes

Een veel gehoorde uitspraak in de kunst is: ‘alles is al eens gedaan’. Maar wacht. Op een gegeven moment was het Cantoblikje gevallen. Ik wilde het oprapen toen ik me bedacht: ‘waarom schilder ik het niet zo?’ Recht van boven; verdwijnpunt in de aarde (Canto 86). Nu bestaat er wel ‘vogelperspectief’ – schuin naar beneden kijken vanuit een hoog standpunt, maar dit was ‘valkperspectief’: vanuit de hoogte loodrecht naar beneden. Zo zijn dan de ‘bovenafjes’ ontstaan: schilderijen recht van boven waargenomen, waardoor ook een hoge mate van abstractie ontstaat. Kop en schotel bijvoorbeeld, worden twee cirkels, en toch moet daar diepte in komen. Zo worstelde ik als schilder verder langs onbekende, of nog vrij ongebaande, paden. En de enige die in dit alles vanaf dag één het volste vertrouwen had, was

Laura. Zij was in dat opzicht echt een muze. Ik heb haar bij het onroerend erfgoed ondergebracht en het laantje naast de *Muzeheerd* het *Lauralaantje* genoemd, met daaronder – in plaats van burgemeester of iets dergelijks – ‘Muze (1949-2010)’.

Kunstenaars van naam en faam

In de jaren zeventig, tachtig en negentig waren de expositiemogelijkheden voor realistisch en figuratief werkende kunstenaars vrij beperkt. Musea moesten niets of weinig van het realisme hebben. Galeriers waren er, zeker in aanvang, nog niet zo veel en vele beperkten hun stal tot een select groepje. Ik zat weliswaar al vroeg bij een gerenommeerde Amsterdamse galerie, maar brak toch met de galeriewereld, toen het voor mij te beklemmend en te (smaak- of verkoop) sturend bleek. Ondertussen waren we al twee keer verhuisd en waren nu in Venhuizen, vlakbij Enkhuizen beland. In een klein stolpboerdrijtje met stal. Daar bouwde ik eigenhandig een flinke expositieruimte. Die opende in 1995. Aanvankelijk voor eigen werk, waarvan we vanaf toen redelijk konden leven. In 1998 besloot ik de ruimte als een ‘podium voor het realisme en de figuratie’ aan collega’s aan te bieden. Ik kende niemand, want ik

had geen opleiding en dus ook geen studiegenoten die ik kon aanschieten. Bovendien was er nog geen internet en de kunstwereld was erg gesloten. Toch lukte het om circa 35 kunstenaars van naam en faam bij elkaar te krijgen en de *Eerste Onafhankelijke Realisten Tentoonstelling* (ORT) was daarmee een feit. Bij de eerste ORT kwam een begeleidend boek uit en nu, in 2023, verschijnt zelfs het 25e deel bij de 25e ORT, waaraan inmiddels 126 kunstenaars meedoen.

Naar Appingedam

Het museum startte in 1998 met aanvankelijk alleen de eigen *Cantoserie* als museumcollectie maar spoedig werd ook voorzichtig wat kunst van collega's aangeschaft. In 2007 verhuisde het museum naar Appingedam, naar een rijksmonument. Maar de grote schuur was in zeer slechte toestand; het regende net zo hard binnen als buiten. Ook de bij-schuur was wrakkig. Toch moest hier een museum komen. Met veel pijn en moeite is dat voor elkaar gekomen, maar de pijn was nog niet met ons klaar. Laura was een sterke vrouw, maar haar gezondheid zwak. In 1995 werd zij uiteindelijk geheel afgekeurd en ook verschijnselen van MS begonnen zich te openbaren. In 2009 volgde acute leukemie en in 2010, bij de 12e ORT, moest ze op haar wolk stappen, 60 jaar jong. Er volgden drie mistige jaren. Alle financiële reserves werden omgezet in schoonheid, in kunst. Schilderen wilde nauwelijks nog, alleen voor het museum verzong ik bijzondere exposities, zoals bijvoorbeeld 'Mijn Muze', waar collega's konden laten zien of wie hún muze was. In 2013 wist ik dat ik een keuze moest maken: of schilderen, of museum. Beide op hoog niveau doorzetten ging domweg niet. Ik koos voor het

museum. Als schilder had ik misschien wel alles gezegd wat ik te zeggen had. Zo geschiedde. Het museum verbreedde, verdiepte zich en werd een landelijk geliefde plek voor kunstliefhebbers. Er verschenen eigenzinnige kunstsatellieten in het museum, zoals *Het Mankes Kabinet*, *De Schatkamer*, *De Meesterhandwand*, *De Grafiekzolder*, *De Van Ostadestal* met al zijn etswerk, en zelfs een compleet nagebouwde 17e eeuwse atelier van Adriaen van Ostade. Bovendien ontstond een fraaie beeldentuin in *de Muzehof* rond het museum. Het museum is uiteindelijk mijn nieuwe kunstwerk geworden: een artistieke stapeling en schikking van roerende erfgoederen in onroerend erfgoed.

Bedoeld als een 'oog in de orkaan om ons heen', als een paradijselijke plek. Mijn grootste beloning is wel het rustgevende tot zelfs gelukzalige effect, dat dit op vele bezoekers blijkt te hebben. Ontroerend erfgoed. Dat moeten we ook zien te behouden.

Noot: Museum Møhlmann (Westersingel 104, Appingedam) gaat na 17 december 2023 dicht en blijft ongeveer een klein jaar gesloten vanwege versterkingswerkzaamheden. Het hoopt in het najaar van 2024 weer open te kunnen gaan met de 26e ORT.

Museum Møhlmann
Westersingel 102-104
9901 GK Appingedam
info@museummohlmann.nl

De joods-Groningse vrouwengalerij

Door: Annet van der Meer / Beeld: Synagoge Groningen

Gelijkwaardigheid was en is helaas niet vanzelfsprekend. In geschiedenislessen, in musea en op andere plekken hebben lange tijd met name de levensverhalen van mannen een prominente plek ingenomen. Hoog tijd om dat recht te zetten; gelukkig is er de afgelopen decennia steeds meer ruimte voor andere perspectieven. In de huidige wisselexpositie van Synagoge Groningen maakt het publiek kennis met de verhalen van dertien joods-Groningse vrouwen. Apotheker, schrijver, kunstenaar of politicus; allen hebben een inspirerend levensverhaal. Sommigen zijn orthodox-joods, voor anderen speelt hun joodse afkomst of hun geloof geen grote rol in hun dagelijks leven of bij de verwezenlijking van hun idealen. Allen woonden of werkten ze een deel van hun leven in de provincie Groningen.

Rebekka (Betty) Aleida Biegel

Betty Biegel (1886-1943) groeit op in een liberaal gezin in Groningen. Haar ouders zijn vlak nadat ze getrouwd zijn afgestapt van het joodse geloof. Haar moeder Henderina Jacoba Biegel-Schaap (1852- 1917) gaat veel om met andere Groninger feministen, zoals Aletta Jacobs. Betty gaat in Groningen naar het voortgezet onderwijs. Voor de studie sterrenkunde vertrekt ze naar Leiden, waar ze lid wordt van de *Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten*. Maar dat ze van Groningse afkomst is, blijft de rest van haar leven duidelijk. In 1937 zegt ze zelf: *‘[Ik ben] Groningsche van geboorte, dat hoort u wel aan mijn n’s’*.

Ze promoveert in de sterrenkunde in Zürich, Zwitserland. Betty is een van de eerste vrou-

wen die als wetenschappelijk assistent aan de universiteit in Zürich werkt. Maar niet voor lang: de manier waarop de assistenten moeten werken is zwaar. Betty moet soms elf uur op een dag werken, omdat de hemel ook ’s avonds geobserveerd moet worden. Ze vraagt om betere werkomstandigheden, maar neemt uiteindelijk zelf ontslag omdat er niet naar haar wordt geluisterd en haar gezondheid eronder lijdt.

Een paar jaar later besluit Betty verder te studeren. Ze blijft wel de rest van haar leven geïnteresseerd in astrologie. Zo berekent en interpreteert ze de horoscopen van de toenmalige hoogste baas van de PTT, NSB-leider Anton Mussert en Hitler. Ook als mensen haar vragen om hun horoscoop te berekenen, wil ze dat nog wel eens doen.

JOSEPHA MENDELS

Psychologie

Haar studiekeuze valt op psychologie aan de universiteit in Utrecht. Als psychotechnicus gaat ze aan de slag bij de PTT in Den Haag. Ze richt haar eigen laboratorium in om goede werknemers voor het postbedrijf te vinden. Ze onderzoekt vooral chauffeurs. Haar laboratorium is een voorbeeld voor anderen in Nederland en daarbuiten. Betty vindt het belangrijk dat anderen haar 'doctor' noemen. Zo stelt ze zichzelf ook voor. Het is belangrijk voor haar, omdat ze het als 'juffrouw Biegel' een stuk

moeilijker zou hebben in de mannenwereld die de PTT in die tijd is.

Als psychologe raakt ze bekend en bezoekt ze vaak bijeenkomsten en laboratoria in het buitenland. In 1932 worden hierover kamer-vragen gesteld: Betty zou een te goede baan hebben, te veel geld verdienen en te vaak op reis zijn. En dat terwijl er: *“zoovele geleerde mannelijke krachten rondlopen, die geen betrekking kunnen krijgen, en vaak een gezin te onderhouden hebben.”* De minister geeft in het antwoord aan dat het salaris past bij de baan van Betty en dat zij is aangenomen omdat ze het meest geschikt is om dit werk te doen. Betty heeft een sterke mening over de rol van vrouwen in de maatschappij en de noodzaak van onderwijs voor vrouwen. Ze stelt: *‘Dat de intellectueel hoogstaande vrouw de maatschappij vooruit zal brengen, niet alleen wanneer zij haar ambt vervult, maar ook als vrouw en moeder.’* Tegelijkertijd beargumenteert ze hier dat de emancipatie van de vrouw de traditionele rol van de vrouw niet in de weg zit. Betty is verder een van de eerste bestuursleden van de vakvereniging voor psychologen. Betty is in die tijd een belangrijke schakel tussen de universiteit en de praktijk. Dat de ouders van Betty het joods geloof naast zich neer hadden gelegd redt de familie niet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoewel Betty en haar zus Annie nooit ondergedoken hebben gezeten, zijn ze wel op het ergste voorbereid. Ze hebben een vluchtcontainer klaarstaan en altijd cyaankali bij zich, een heel sterk vergif.

In 1943 worden Betty en haar zus op transport gezet naar kamp Westerbork. Binnen enkele dagen weten ze dat ze doorgestuurd worden naar Auschwitz of Sobibór: allebei vernieti-

gingskampen. Annie en Betty wachten dit niet af. Zij plegen op dezelfde dag zelfmoord.

Josepha Mendels

In een bovenwoning aan de Oosterstraat 62A in Groningen wordt Josepha Judicia Mendels (1902-1995) geboren. Josepha groeit op in een orthodox-joods gezin. Haar opa is bestuurslid van de Joodse gemeente, haar oma draagt zoals veel joodse vrouwen een pruik om haar eigen haar te verbergen. Josepha heeft er niet veel mee:

‘Dat Joodsche hadden ze voor mij achterwege kunnen laten. Al die gebeden, dat verveelde me.’
‘Wij gingen ook wel naar de synagoge, maar niet de hele dag. Dan zaten we daar, de mannen beneden, de vrouwen en de kinderen boven achter het hek. Er werd prachtig gezongen door voorzangers, maar meestal verveelde ik me en sloop ik stiekem weg. Boven kon dat, er waren er wel meer die wegliepen.’

Josepha had eigenlijk actrice willen worden, maar kiest toch voor de kweekschool. Na haar studie werkt ze als privéleraar in Den Haag vanaf 1923. 's Avonds geeft ze arme joodse meisjes les. In 1936 vertrekt ze naar Parijs om daar als journalist te werken. Ze schrijft voor verschillende kranten en tijdschriften. De meeste artikelen gaan over Parijs. Wanneer de Tweede Wereldoorlog uitbreekt moet ze stoppen met haar werk. Joodse mensen mogen niet meer schrijven. Het alternatief: schrijven onder een valse naam, wil ze uit principe niet. Ze begint haar eerste roman te schrijven: *‘Rolien en Ralien’*, een boek over een jong lesbisch meisje. Zelf is Josepha op de middelbare school voor

HET BESTUUR VAN DE VERENIGING VOOR VROUWELIJKE STUDENTEN IN LEIDEN, 1911. BETTY BIEGEL ZIT ALS VOORZITTER IN HET MIDDEN

het eerst verliefd, op Titi; een ander meisje. Later heeft ze verschillende losse relaties met mannen. Zelf gelooft ze dat ieder mens biseksueel is en dat ongeveer de helft van de vrouwen hier ook naar handelt.

‘Ik denk dat er niet zoveel vrouwen zijn geweest die met hun leven hebben gedaan wat ik deed met het mijne. Ik ben altijd mijn eigen gang gegaan, alleen, zonder een vriend, verloofde of man naast me. Ik heb nooit iemand in mijn buurt gewild die me op de vingers keek: de onafhankelijkheid is mijn enige werkelijke vreugde geweest. Vrij zijn, in eenzaamheid en stilte: dat is wat ik heb nagestreefd. Alleen zijn met mijn werk, alleen zijn met de kat, dat inspireert me.’

Op een gegeven moment duikt ze onder in Parijs en vlucht later via Spanje naar Portugal. Als ze naar Londen wil vertrekken, zorgt een vertraagde bezorging van een mantelpakje ervoor dat ze niet in het vliegtuig zit dat door de Duitsers wordt neergeschoten. Door een latere vlucht te nemen dan gepland, komt ze

veilig aan. Zij overleeft de oorlog, maar haar moeder en zus niet.

Na de bevrijding gaat Josepha terug naar Parijs als journalist. Haar zoon Eric krijgt ze in 1948 als bewust alleenstaande moeder. Ze blijft boeken schrijven. Met Berthe Edersheim, die ze al sinds 1927 kent, gaat ze in 1958 samenwonen. Pas aan het eind van haar leven wordt haar wens om actrice te worden vervuld. Ze speelt in Parijs in het theater en neemt een paar films op. Josepha overlijdt als ze 93 jaar oud is, twee jaar na Berthe.

De joods-Groningse vrouwengalerij

Behalve in deze tentoonstelling kan men ook in de permanente expositie kennismaken met joods-Groningse vrouwen. Te denken valt aan de verhalen van kunstenaar Sara Tromp-Frank, schrijver en rabbijnsvrouw Clara Asscher-Pinkhof en vakbondsleider Roosje Vos.

De joods-Groningse vrouwengalerij is te bezoeken tot en met 19 april 2024

[Synagoge Groningen | Tentoonstelling](#)

Bronnen

- Westerborkportret Rebekka Aleida (Betty) Biegel, geraadpleegd 13 november 2023, beschikbaar via: <https://westerborkportretten.nl/westerborkportretten/rebekka-aleida-betty-biegel>
- Claudia Briellmann. *Star Wars: Drama an der Sternwarte*, 5. Juni 2020, geraadpleegd 13 november 2023, beschikbaar via: <https://etheritage.ethz.ch/2020/06/05/star-wars-drama-an-der-sternwarte/>
- Stefan van der Poel. *Joodse Stadgers: De Joodse gemeenschap in de stad Groningen 1796-1945*, Assen: Koninklijke van Gorcum, 2004, 2e druk, p.79-80.
- A.C. Rümke. *Rebekka Aleida Biegel (1886-1943): een vrouw in de psychologie*, Eelde: Barkhuis Publishing, 2006.
- Eddy Schaafsma. ‘Schrijvers leven van draden die niet mogen breken’: Een teruggevonden interview met Josepha Mendels, in: *De parelduiker*. Jaargang 13. Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 2008/1, p. 2-22, geraadpleegd via DBNL (KB, nationale bibliotheek), beschikbaar via: https://www.dbnl.org/tekst/_par009200801_01/_par009200801_01_0001.php

Dit artikel verscheen ook in JaGDaFm een onafhankelijk Joods magazine. Het informeert zijn lezers over de verschillende aspecten van het Jodendom en het Joods leven, in het bijzonder in Noord-Nederland. <https://www.jagdaf.nl/>

Synagoge Groningen
Folkingestraat 60, 9711 JZ Groningen
www.synagogegroningen.nl

Concertcommissie Magnuskerk Bellingwolde

Door: leden concertcommissie Magnuskerk Bellingwolde

Beeld: HuismanMedia

De concertcommissie van de Magnuskerk valt onder de Protestantse Gemeente Bellingwolde. De commissie is opgericht in 1999 en bestaat volgend jaar 25 jaar! Het streven is om laagdrempelige concerten van een goede kwaliteit te organiseren. Daarbij houden we de entreprijzen zo laag mogelijk.

In de jaarlijkse concertserie komen het onlangs prachtig gerestaureerde Snitger-Freijtag orgel, het fraaie kerkinterieur en de goede akoestiek goed tot hun recht. We hebben in Bellingwolde een prachtig stukje cultureel erfgoed waar we zoveel mogelijk mensen van willen laten genieten.

Jaarprogramma

We organiseren jaarlijks minimaal vier orgelconcerten en vier koorconcerten. De concerten zijn in principe altijd op zondagmiddag om 16:00 uur. Als dit om de een of andere reden niet kan, wijken we uit naar de zaterdagavond om 19:30 uur. Uitgangspunt is steeds om tijdens een concert een pauze in te plannen, waarbij koffie en

thee geserveerd wordt. Dit wordt door de concertgangers zeer op prijs gesteld.

Orgel

Het orgel is uniek in zijn soort en wordt geroemd om zijn authenticiteit en klankkwaliteit. Er is al tientallen jaren een mooi samenwerkingsverband met het Organeum uit Weener, van waaruit ook één of twee orgelconcerten per jaar in Bellingwolde worden gegeven. Aanvankelijk met Harald Vogel, maar inmiddels al vele jaren tot volle tevredenheid met Winfried Dahlke en Darija Schneiderova. Studenten van het Organeum gebruiken regelmatig het orgel en ook wordt de kerk met groepen bezocht om het orgel te demonstreren.

De overige orgelconcerten worden zó ingevuld, dat de mogelijkheden van het orgel ten volle tot hun recht komen. Daar waar mogelijk proberen we ook buitenlandse organisten vast te leggen.

Koren

Bij de koorconcerten streven we naar een palet met verschillende genres. We wisselen daarom mannenkoren, Byzantijnse mannenkoren, kamerkoren en vocale ensembles met elkaar af. Een Passieconcert en een Kerstconcert

BEELD: FOTOARCHIEF ERFGOEDPARTNERS

maken in principe onderdeel uit van het concertseizoen.

Planning

Al in de eerste helft van het kalenderjaar leggen we de concertgevers voor het jaar erop vast: goede concertgevers plannen vaak ver in het voren. Ook voor het aanvragen van subsidie in juni

hebben we op tijd een goede planning nodig. We proberen de orgelconcerten in de zomerperiode te houden en in het najaar de koorconcerten.

PR

Een goede PR is zeer belangrijk om mensen te attenderen op onze concerten. Daarom maken we

onze concerten zo breed mogelijk bekend. Dat doen we onder andere door publicatie in de digitale Orgelagenda van Erfgoedpartners (verschijnt zo'n achttien keer per jaar), het orgelmagazine Klankjuwelen voor Groningen en Ostfriesland, een uitgave van Erfgoedpartners en het Organeum dat eens per jaar verschijnt,

regionale kranten (papier en digitaal), het plaatselijk en provinciaal kerkblad, door het ophangen en verspreiden van posters en door mailingen te sturen via ons email-adresbestand van concertbezoekers. Wie daar prijs op stelt kan deze mailberichten ontvangen. Stuur daarvoor een bericht naar: concertcommissie-bellingwolde@outlook.com

Financiering

De concerten worden gesubsidieerd door de Gemeente Westervolde, Stichting Wildervank Fonds, het Organeum en de Protestantse Gemeente Bellingwolde. Doordat de concerten goed bezocht worden, is de commissie gelukkig financieel gezond. De entreprijzen zijn al jarenlang op een laag niveau namelijk orgelconcerten € 7,00 en koorconcerten € 10,00. Alles wordt duurder, zo ook de stookkosten voor de kerk, vergoedingen voor concertgevers, drukwerk, enz. De entreprijzen zullen komend jaar daarom helaas wat hoger worden, maar wij hebben er alle vertrouwen in dat dit geen effect zal hebben op het concertbezoek.

Voor meer informatie over de concerten raadpleeg de website: <https://www.pkn-bellingwolde.nl/concerten>

De Liudgerstichten

Door: Klaas Pieterman / Beeld: J.H. Isings

In dit artikel maakt u kennis met de Liudgerstichten. Deze stichting heeft als doel, kort samengevat, de belangstelling voor het Gronings te stimuleren en het spreken in het Gronings te bevorderen. Met name op religieus gebied, in de ruimste zin des woords.

Oprichting

De Liudgerstichten werd in 1989 opgericht. Voornamelijk om te komen tot een uitgave van een vertaling van de bijbel in het Gronings. Al in 1959 waren op voorstel van de Culturele Commissie van de provincie Groningen een vertaalcommissie Oude Testament, een vertaalcommissie Nieuwe Testament en een Berijmingscommissie opgericht. Die waren gelieerd aan de Stichting Grunneger Toal, maar werden in 1989 ondergebracht bij de Liudgerstich-

ten. Na een wintercursus in 1990/91 voor amateur bijbelvertalers werden de twee bestaande vertaalcommissies uitgebreid tot zeven vertaalploegen. Ook de berijmingscommissie werd ondergebracht bij de Liudgerstichten.

Begunstigers en donateurs

Vanaf de oprichting werft de Liudgerstichten begunstigers en donateurs. Vanaf 1990 houdt de Liudgerstichten voor begunstigers en donateurs en andere belangstellenden jaarlijks een

landdag ergens op een locatie in de provincie met een lezing en muziek. Zo waren wij in Usquert, waar Harm van der Veen een lezing hield over de (kerk)geschiedenis van Groningen en bezochten we Rottum waar de contouren van het Julianaklooster zijn ontdekt. De laatste landdag was in oktober jongstleden in de Stefanuskerk in Bierum. Janka Rubingh droeg gedichten voor uit eigen werk. Kees Kugel hield een lezing over het Freytag-orgel en gaf een orgelbespeling.

Biebel

Dienstverlenende rol

Het meest in het oog springen de Grunneger dainsten die de Liudgerstichten overal in de provincie en ook daar buiten, zoals in Amsterdam, Winterswijk en Sybrandahuis (dorp in de Friese gemeente Dantumadeel) organiseert. De Liudgerstichten speelt hierbij een dienstverlenende rol. Op de webstek van de Liudgerstichten www.liudger.org is het liturgieboek te vinden, de Biebel, de Psalms & Gezangen en de nieuwe berijmingen uit Liedboek 2013. Ten dienste van huis en kerk reikt de webstek een dagtekst aan. Ook vindt men er de actuele lijst van alle komende Grunneger dainsten. En een lijst met voorgangers in Grunneger dainsten.

Zelf organiseert de Liudgerstichten jaarlijks twee kerkdiensten, de Friese dienst in de maand mei en de kerstnachtdienst op Midwintervavond, beide in de kerk van Oostum.

De Liudgerstichten heeft een eigen orgaan: Nijsberichten. Men vindt er de notulen van de bestuursvergaderingen en andere verslagen en alle Grunneger dainsten. Nijsberichten verschijnt in maart en september. Het krantje verschijnt ook digitaal. Het wordt verstuurd aan donateurs en begunstigers en aan alle kerken in de provincie.

Uitgaven

De Liudgerstichten onderneemt kleinschalige projecten. Bij het berijmen van de psalmen en gezangen werd in 2004 *Mit psalms op pad* uitgegeven. Bij de presentatie van Psalms & Gezangen (2010) verscheen de gedichtenbundel *Dichter bie Psalms*, Groninger psalmgedichten met tekeningen van Toon Janse (2010). En verder kwam van Henk Baas Kerstlaiden uit.

Drie keer deed de Liudgerstichten een dagboek het licht zien:

Joar en dag (1996), Dag en Deur I (2012) en Dag en Deur II (2017).

Muziek

Voor de oprichting van de Liudgerstichten had de werkploeg Beeld en Geluud de langspeelplaat *Gods laifde het gain ènd of swet* uitgebracht. In 1997 verscheen de CD *Scheppen en vannijs* scheppen met teksten van Jan Boer, Hanny Diemer, David Hartsema, Hans Bouma, Huub Oosterhuis en Joke Ribbens, op bestaande melodieën of op muziek gezet door Kees Steketee.

Biebel

In 2008 was *Biebel* helemaal vertaald, inclusief de apocriefe boeken bij het Oude Testament. Er hebben 55 vertalers aan meegewerkt, acht adviseurs en acht meelezers, De vertaling is tot stand gekomen in samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap, de Katholieke Bijbelstichting en de Vlaamse Bijbelstichting. *Biebel* is een gezamenlijke uitgave van uitgeverij Jongbloed en de Liudgerstichten, met subsidie van de provincie Groningen. Het boek beleefde drie herdrukken.

Adres en bestuur:

Het adres van de Liudgerstichten:

K. de Vries, secretaris
Rijksweg West 83
9608 PB Westerbroek
050- 4042590
vrieskwb@gmail.com

Het bestuur bestaat verder uit:

ds. K.G. Pieterman, Niekerk, voorzitter
S.H. Gorter, Uithuizen, penningmeester
Mevr. G. Huis, Loppersum
Ds. G.E.G. Meijer, Heerenveen
W. Tj. Oostenbrink, Zuidhorn
Ds. M. de Vries, Winsum

Het bestuur vergadert twee keer per jaar. Het onderhoudt nauw contact met Centrum voor Groninger Taal en Cultuur dat samen met Erfgoedpartners gevestigd is in het Berlagehuis in Usquert. De Groninger kerkbode publiceert geregeld nieuwe berijmingen van de Berijmingscommissie.

De Verhalen van Groningen

Heiligenfeesten als lichtpuntjes in donkere dagen

Door: Lidia Kooistra / Beeld: Een meisje plaatst een kaars in een lantaarn en een jongen verzorgt een vuurschaaltje of 'test' voor een stoof. - Schilderij van Godfried Schalcken (1690 – 1706), collectie Rijksmuseum

Wanneer de oogsttijd definitief voorbij was op elf november, luidden de donkere en koude dagen de wintertijd in. Eeuwenlang werd in deze tijd gezocht naar kleine lichtpuntjes om een weg te vinden naar het nieuwe voorjaar. In de middeleeuwen, of zelfs al eerder, ontstonden veel heiligenfeesten die gelegenheid gaven kaarsjes aan te steken en bij elkaar te komen. En hoewel in het protestantse Groningen de rol van de katholieke heiligen na de Middeleeuwen eigenlijk was uitgespeeld, bleven Groningers enkele feesten jaarlijks vieren. Zo werd de wintertijd ook een tijd van verwachting, vertier en ontmoetingen.

Sint Maarten

Op de eerste dag van de wintertijd werd het eerste lichtjesfeest gevierd, ter ere van de Heilige Sint Martinus of Sint Maarten. Maarten van Tours was in de vierde eeuw na Christus bisschop van Tours. Na zijn dood in 397 werden verschillende wonderen aan hem toegeschreven, waarvoor hij heilig verklaard werd. Vooral geliefd was het verhaal over de arme bedelaar bij de poort van Amiens voor wie Maarten zijn mantel doormidden scheurde en hem de helft gaf. Sint Maarten kreeg zijn eigen feestdag op 11 november. Door het Bisdom Utrecht werd Sint Maarten uitgeroepen tot beschermheilige van de stad. Ook Groningen maakte deel uit van dat Bisdom en de oudste kerk van de Stad, de Martinikerk, is aan hem gewijd. Later ontstond de traditie van het lichtjeslopen door kinderen op 11 november. Om de kaarsjes brandende te kunnen houden, werden suikerbieten of mangelwortels uitgehold waarin de kaarsjes geplaatst werden. Later werden vaak blikken met gespijkerde figuurtjes gebruikt, terwijl het tegenwoordig vaak versierde papieren lampionen zijn. Na het zingen van een 'Sint-Maartenliedje' kregen kinderen een meelkoekje, appels, mandarijnen, een paar centen of tegenwoordig chocoladegeld.

Sint Nicolaas

Vol verwachting kon daarna uitgekeken worden naar het feest van de heilige Sint Nicolaas. Aan de heilige werden verschillende wonderen toegeschreven, waaronder het tot leven wekken van drie jongens. Nadat hij op 6 december 342 was gestorven werd hij heilig verklaard en werd in Katholiek Europa zijn sterfdag tot feestdag uitgeroepen. Door de stad Groningen werd Sint Nicolaas geëerd toen in de dertiende eeuw de Akerk aan de hem werd gewijd. Het Sint Nicolaasfeest werd een kinderfeest waarbij 'zoete' kinderen lekkers kregen en stoute kinderen niet. De liedjes die gezongen werden, kregen een opvoedkundige moraal. Maar ook voor volwassenen bakten bakkers Sinterklaasgebak in allerlei vormen dat op 6 december werd gegeten. In de negentiende eeuw werden allerlei elementen aan het Sinterklaasfeest toegevoegd zoals we die nu nog kennen: de hulppiet, gedichtjes, een stoomboot, cadeautjes in de schoen en het grote boek van Sinterklaas. De naamdag van Sint Nicolaas wordt nu op 5 december gevierd en is uitgegroeid tot een familiefeest met cadeaus, verrassingen, schertsende gedichtjes en surprises.

BRUEGELS WEERGAVE VAN HET SINT-MAARTENSFEEST

Kerst

Na de grappen en grollen van het feest van Sint Nicolaas werd uitgekeken naar het Kerstfeest, wat een heel ander, veel ingetogener karakter had. In de vier weken voor 25 en 26 december werd tijdens de adventsperiode iedere zondag een extra kaarsje aangestoken. Zo werd toegeleefd naar één van de grootste christelijke feesten van het jaar; de geboorte van Christus. Hij werd ook wel het 'Licht van de Wereld' genoemd. Op zowel Eerste als Tweede Kerstdag waren er vieringen waarbij veel traditionele liederen werden

gezongen, zoals 'Ere zij God', 'De Herdertjes lagen bij nachte' en 'Stille nacht'. Kinderen kregen vaak een sinaasappel of iets anders lekkers uit de kerstboom als geschenk. Nog steeds zijn Eerste en Tweede Kerstdag vrije dagen in ons land en vieren velen het door samen te komen en samen te dineren.

Silvester

De laatste heilige, waarmee het jaar werd afgesloten, was Sint Silvester. Hij leefde eveneens in de vierde eeuw na Christus en was de drieëndertigste paus van de

Katholieke Kerk. Hij was een 'bovennatuurlijk goede' man en overtuigde de Romeinse keizer Constantijn om christen te worden en de christenvervolgingen te staken. Na zijn heiligverklaring werd 31 december zijn feestdag, een datum die symbool stond voor de vergankelijkheid van al het aardse en tegelijkertijd het eeuwige van al het hemelse. Hij was daarmee onder andere patroonheilige van het nieuwe jaar. Passend bij de symboliek van de heilige is de Groningse traditie van het kniepertjes bakken. Aan het einde van het jaar werden

platte koeken gebakken met het nieuwjaarsijzer. Op oudjaarsavond plat gegeten als symbool voor het uitgerolde jaar en op nieuwjaarsdag opgerold, als het jaar dat zich nog gaat ontrollen.

Ook werden vreugdevuren ontstoken om het oude jaar te verdrijven en kwamen mensen samen bij de kerk om te 'kloksmere'. Daarbij werd de kerkklok langdurig geluid en konden de beste wensen uitgewisseld worden onder genot van een drankje, een 'klokje'. Voor kwajongens was het een mooi avontuur om mee te doen met 'slepen' tijdens oudjaarsavond. Spullen werden stiekem verslept en op een bijzondere plek achtergelaten. Tot in de late uurtjes werd 'geslept' en feest gevierd. Sint Silvester was niet voor niets ook de patroonheilige van de langslapers.

De wintertijd telde misschien niet de meeste heiligendagen, maar wel veel belangrijke heiligenfeesten volgens de Katholieke heiligenkalender. Zo brachten de heiligenfeesten kleine lichtpuntjes tijdens de donkere en kortste dagen van het jaar.

Kerstpracht op Fraeylema

**16 tot en met 31 december
Fraeylemaborg Slochteren**

De eeuwenoude kamers van de Fraeylemaborg zijn versierd voor de kerst. Elk jaar maken vrijwilligers sfeervolle bloemstukken voor de kerst, versieren de vertrekken en brengen de kerststemming naar de Grote Zaal, Rode Kamer, Daagsche Kamer, Eetkamer, Hal, Keuken, Speelkamer, Gele Kamer, Boudoir en Slaapkamer. De Kleine Zaal is dit jaar ingericht zoals de familie kerst vierde. Het jaar is 1931 en voor de allereerste keer wordt de kersttoespraak van de Koningin uitgezonden op de radio.

Tentoonstelling Joep Hommerson schilderijen

**tot en met 21 januari 2024
MuzeeAquarium Delfzijl**

Joep Hommerson is een kunstschilder uit Bierum. De wanden van de Eemssaal zijn gevuld met kleurige fantasierijke schilderijen, geïnspireerd op de natuur. Schelpen, bladeren, groentekolen en heel veel slakjes zijn terug te vinden in de vele schilderijen en grafiek.

Tentoonstelling Borgen in Eemsdelta tot 11 februari 2024

MuzeeAquarium Delfzijl

Elk jaar organiseert het MuzeeAquarium een aantal wisseltentoonstellingen om een deel van de rijke historie van Delfzijl en omgeving uit te lichten. Deze keer staan de borgen in de gemeente Eemsdelta centraal: zowel de borgen die nog bestaan als de verdwenen borgen en steenhuizen.

Veel borgen zijn ontstaan uit steenhuisen, een soort woontorens die ook als verdedigingswerk konden dienen. Daarvan is een deel afgebroken en de bouwfragmenten zijn vaak hergebruikt in andere gebouwen. Op de oude plek werd dan bijvoorbeeld een nieuw huis neergezet. Een paar borgen zijn heel bekend, zoals het Huis te Farmsum, ook wel Rengersborg of Ripperdaborg genoemd. En hoewel het gebouw en de tuinen verdwenen zijn, bestaan er nog wel tekeningen van. Van een enkele bewoner van de borgen in Eemsdelta is nog een schilderij bewaard gebleven, of een meubelstuk of een notitieboekje.

Tentoonstelling Fiep op wielen

**tot en met 1 september 2024
Museum Nienoord Leek**

Fiep Westendorp (1916 Zaltbommel – 2004 Amsterdam) behoort inmiddels tot de meest toonaangevende, bekende en bovendien geliefde illustratrices in de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Te midden van de museumstukken in het Nationaal Rijtuigmuseum is het mogelijk een geheel nieuw licht te laten schijnen op haar werk. Als kind zag zij de eerste automobielen Zaltbommel binnenrijden en als illustratrice de laatste paardenwagens uit het Amsterdamse straatbeeld verdwijnen. Museum Nienoord en de in de Fiep Westendorp Foundation verenigde erfgenamen kozen samen tekeningen waar je de meest bonte, kleurrijke en vrolijk makende oldtimers, omnibussen en paardenwagens op ziet. De auto van Pluk, Longhors-zitbank: zij komen zelfs mee naar de museumzaal! Dit alles voor wie zich op Nienoord de komende maanden weer even heerlijk jong wil voelen. Ongeacht zijn of haar eigen leeftijd.

Tentoonstelling Spoorwegen in Speelgoed tot en met 8 september 2024

Noord-Nederlands Trein & Tram Museum

De expositie 'Spoorwegen in Speelgoed' geeft een beeld van het spelen met treinen. Fraaie treinsets met opwindlocomotieven van heel lang geleden, houten treinen aan een trektouw, blikken seinpalen, miniatuur stationsgebouwen, puzzels, knuffels, jeugdboeken, kwartetspelen, bouwpakketten en ook moderne modeltreinen.

De vierde editie van de Vrouwenmars 14 april 2024 - Huis van Bewaring in Groningen naar Grijpskerk

In de nacht van 11 op 12 april 1945 werden 116 politieke vrouwelijke gevangenen vanuit Kamp Westerbork op een gedwongen mars gestuurd. Niemand wist waarheen of waarom. Velen van hen waren ernstig verzwakt door het zware werk dat ze in Kamp Westerbork hadden moeten verrichten en leefden voortdurend in angst gefusilleerd te worden. De tocht strekte zich uit over een periode van drie aaneengesloten dagen en nachten en staat sindsdien bekend als de vrouwenmars. De

vrouwen liepen vanuit Kamp Westerbork via Assen naar Groningen en van daaruit richting Grijpskerk, waar zij op 14 april 1945 werden bevrijd.

Precies 79 jaar na de bevrijding van de 116 vrouwen, zal op zondag 14 april 2024 voor de vierde keer de herinneringswandeltocht plaatsvinden. Met het lopen van de wandeltocht worden deze vrouwen herdacht die hun leven voor onze vrijheid op het spel hebben gezet. Iedereen is van harte welkom om zich in te schrijven.

Inschrijving

Inschrijven voor de wandeltocht kan vanaf nu via www.vrouwenmars1945.nl. Daar is ook informatie te vinden over alle details over deze bijzondere wandeling en het inschrijvingsproces. Iedereen is welkom om zich in te schrijven.

Afstand

Vorig jaar liep de wandeltocht van Kamp Westerbork naar het Huis van Bewaring in Groningen. In 2024 wordt het tweede deel van de tocht voltooid door het lopen van het Huis van Bewaring in Groningen naar Grijpskerk. De totale afstand van deze wandeltocht is 25 kilometer.

Vrijwilligers

Er zijn verschillende manieren waarop vrijwilligers kunnen helpen, zoals meelopen als begeleider of het uitreiken van Vrouwenmars-herinneringen na afloop. Geïnteresseerden kunnen zich aanmelden door een e-mail te sturen naar info@vrouwenmars1945.nl.

Colofon

Jaargang 4, nummer 8, december 2023
ISSN: 24-05-8270

Redactie:
Thea Pol, Patricia Ottay

Met medewerking van:
Lidia Kooistra, Annet van der Meer,
Rob Møhlmann, Klaas Pieterman

Wilt u reageren of heeft u kopij:
info@erfgoedpartners.nl

Vormgevingconcept en lay-out:
Gerard de Vries, Smartmobiletour.nl

Erfgoednieuws is de digitale
nieuwsbrief van Erfgoedpartners en
CGTC en verschijnt iedere zes weken.

Deze nieuwsbrief kon tot stand komen
mede dankzij de jaarlijkse subsidie van
de provincie Groningen.

Erfgoedpartners en CGTC
Berlaghehuis
Raadhuisstraat 3
9988 RE Usquert
www.erfgoedpartners.nl
www.cgtc.nl

